

КОНТРОВЕРЗИ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА НАСИЛЬСТВА В ПОЛІТИЧНОМУ ТА МОРАЛЬНОМУ РОЗУМІННІ

У статті здійснено політичний аналіз явища толерантності як ключової цінності сучасної демократії. З'ясовано теоретичні та прикладні аспекти толерантності як альтернативи насильству. У дослідженні стверджується, що ефективність політичного режиму забезпечується не силою держави, а її здатністю створити умови для самореалізації особистості й забезпечити толерантне ставлення влади до неї.

На межі тисячоліть проблема ствердження політики миру й толерантності є найактуальнішою для всього людства. У сучасних демократіях, до яких так прагне долучитися Україна, головні цінності, що активно культивуються в суспільстві, – це толерантність, плюралізм, консенсус, взаємоповага, поміркованість, довіра. Вони стали традицією демократичних держав і гарантуються законами. У період оновлення політичної системи України та реформування державного устрою неодмінно постає питання про вибір методів і засобів здійснення радикальних перетворень. *Актуальність поняття толерантності для українського суспільства визначається насамперед необхідністю пошуку компромісу у жорсткому протистоянні різних політичних сил, які для здобуття влади використовують будь-які засоби.* Вирішення політичних конфліктів мирним, толерантним шляхом дозволяє зупинити ескалацію сепаратизму, роз'єднаності на релігійному ґрунті, відкриває демократичну перспективу для нашої молоді держави.

Метою нашої статті є спроба політичного аналізу феномену толерантності як ключової цінності демократії. У нашому дослідженні толерантність розглядається як альтернатива насильству чи примусу, що супроводжують процес здійснення політики та боротьби за владу. На перший погляд, все виглядає досить просто: щоб побудувати відкрите суспільство необхідно забезпечити існування у ньому прав і свобод особистості, плюралізму думок громадян, приватної власності, незалежних ЗМІ тощо. Однак сучасна Україна ще повністю не позбавилася тоталітарної спадщини радянської імперії, яка своє існування забезпечувала мілітарними засобами та з допомогою насилля і примусу держави. Пріоритетні завдання для нинішньої української держави зводяться до якомога швидшого переходу від старих адміністративно-командних чи силових механізмів здійснення влади, до розбудови моделі управління на засадах права, демократії, відповідальності, взаємоповаги й толерантності.

У постіндустріальну добу людство демонструє шалені темпи своєї інтеграції, відтісняючи на маргінес національну ідентичність, культуру, традиції. *Світ стає тотально раціональним і технологічним. У ньому панує прагматизм і доцільність, що породжує дефіцит духовності й моралі. Для того щоб повноцінно розвиватися у сучасному надмірно інтегрованому світі люди перш за все повинні вміти спілкуватися одне з одним, поважати плюралізм думок, миритися з національними розбіжностями поглядів, способом життя, політичними цінностями, терпіти своїх опонентів, тобто бути толерантними.* У політичному розумінні: "Толерантність (від лат. *tolerantia* – терпіння) – різновид взаємодії між різними сторонами – індивідами, соціальними групами, державами, політичними партіями, за якого сторони виявляють сприйняття й терпіння щодо різниці у поглядах, уявленнях, позиціях та діях. Поява терміна "толерантність" у політичній теорії й практиці характерна саме для сучасного стану світового співтовариства, коли люди (у т. ч. держави та політичні діячі) все більше розуміють необхідність установа цивілізованих, дружніх взаємовідносин між різними народами і країнами" [1: 661]. Бути толерантним означає поважати й терпіти іншого такого, яким він є, визнавати за ним право жити, мислити й чинити по-своєму. Толерантність є не тільки важливим принципом, а й необхідною умовою миру та соціально-економічного розвитку всіх народів.

Толерантність як соціальний феномен зародилася в епоху античності, яка відкрила світу інститут громадянства і пов'язану з ним систему цінностей – свободи, рівності, поваги до людської особистості. Офіційна доктрина Давнього Риму рано засвоїла всю користь толерантності, а юриспруденція ввела її у свій арсенал як провідну норму міжнародного права. З відродженням на Заході громадянських цінностей толерантність здобуває нове життя. *У сучасну епоху необхідність толерантності визначається прискореними процесами глобалізації світу, зростаючою мобільністю, швидким розвитком комунікації, інтеграції та взаємозалежності, великомасштабними міграційними процесами, урбанізацією соціальних спільностей. Це підштовхує до фаталізму, відчуження особистості від моралі, деградації ментальності, світоглядної кризи цивілізації.* "Суспільство, яке бачить в собі суспільство ризику, – гадає У. Бек, – знаходить характер – якщо висловлюватися мовою католиків – у стані грішника" [2: 687]. Оскільки кожна частина світу характеризується різноманіттям, ескалація нетерпимості та розробку потенційно загрожує всім регіонам. Від такої загрози неможливо відмежуватися національними кордонами, тому що вона має глобальний характер. *Інтеграція світу в умовах глобалізму можлива на засадах миру, злагоди й толерантності.*

Усвідомлюючи занепокоєння у зв'язку з актами нетерпимості, насильства, тероризму, ксенофобії, агресивного націоналізму, расизму, антисемітизму, відчуження, маргіналізації та дискримінації щодо національних, етнічних, релігійних і мовних меншин, біженців, робітників-мігрантів, а також актами насильства щодо окремих осіб, які реалізують своє право на свободу думки і висловлювання переконавшись 16 листопада 1995 році ЮНЕСКО прийняла "*Декларацію принципів толерантності*". У ній поняття толерантність означає: "*Поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого*

світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті та переконань. **Толерантність** – це єдність у різноманітті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та правова потреба. **Толерантність** – це те, що уможливує досягнення миру, сприяє переходу від культури війни до культури миру. Толерантність – це не поступка, поблажливості чи потурання, а передусім, активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини, плюралізму, демократії та правопорядку. **Толерантність** – це поняття, що означає відмову від догматизму й абсолютизму, ... визнання того, що люди з природи своєї відрізняються зовнішнім виглядом, становищем, мовою, поведінкою і мають право жити в мирі та зберігати свою індивідуальність" [3]. У цьому документі зафіксовано основні параметри толерантності та форми її актуалізації, намічено найбільш перспективні шляхи її формування у різних вікових, етнічних, гендерних та інших об'єднаннях.

Політична толерантність має принципово важливе значення для соціального добробуту людей та стратегічного розвитку держави. Кожне суспільство обтяжене проблемами несправедливості. Ключовою серед них є відносини управління – підпорядкування, які виражаються в тому, що одна частина суспільства прагне до панування, а інша – змушена їй підкорятися, нерідко обмежуючи свою свободу й соціальний статус. Це породжує ситуацію нетерпимості, протистояння і конфліктів. *Обмежити дихотомію між абсолютною покірністю та пануванням означає установити засади для толерантності.*

Універсальним джерелом толерантності є християнська релігія. У квінтесенції християнської моралі наголошується: "Я вам кажу не противитись злому. І коли вдарить тебе хто у праву щоку твою, – підстав йому й другу... Ви чули, що сказано: "Люби свого ближнього, і ненавидь свого ворога". А Я вам кажу: Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує, щоб вам бути синами Отця вашого..." (Мт. 5: 39-45) [4]. В Нагорній проповіді Ісуса Христа дається той моральний орієнтир, дотримання якого створює ідеальний взірець толерантності, способу життя і поведінки для сучасного індивіда. Моральні заповіді набувають розумного сенсу через свою справедливість: Бог судить про кожну особу з огляду на її заслуги і вказує шляхи до особистого спасіння.

Теологічні виправдання толерантності зустрічаємо у творчості одного з провідних філософів сучасності, фундатора феноменологічної герменевтики Поля Рікера. На думку французького мислителя: "Сучасна екзегеза та історія перших сторіч Церкви навчають нас щодо того, що проповідь євангелія Ісусом Христом відкрила місце для тлумачення, яке від самісінького початку примножилося, як з точки зору погляду на церковну організацію, так і з точки зору змісту проповіді... Церква визнала й прийняла чотири Євангелія, а не одне, щоб засвідчити через це плюралістичну єдність центральної проповіді, що Ісус є Христос. Саме цю плюралістичну єдність ми й повинні брати до уваги на тому рівні, який на самому початку ми назвали "теологічним виправданням толерантності". Позитивну цінність цього плюралізму ми повинні розпізнати на цьому радикальному рівні" [5: 329]. Звідси вчений робить висновок, що безглуздо шукати якусь інституційну єдність, яка б відповідала духові християнства, а більш плідно практикувати християнське співтовариство на основі покірності, авторитету і толерантності.

Як бачимо, *проблема толерантності вперше виникла у західній цивілізації саме на релігійному ґрунті, а релігійна толерантність поклала початок усім іншим цінностям, що мають місце у демократичному суспільстві. Біблійні вчення, християнська етика любові наділили моральні норми публічною легітимністю.* За словами сучасного німецького філософа й соціолога Ю. Габермаса: "Біблія зводить моральні заповіді до слова Божого, даного в об'явленні. Цим заповідям слід неодмінно зберігати послух, оскільки їх підтримує авторитет усемогутнього Бога... Бог здатний примусити до покорі. Утім, це волонтаристське тлумачення ще не надає значущості норм когнітивного сенсу. Останнього вона досягає лише завдяки тому, що моральні заповіді інтерпретуються як волевияв усезнаючого, а також абсолютного справедливого і благого Бога. Заповіді не породжуються свавіллям Усемогутнього, а є волевиявом Бога, який настільки ж мудрий як Бог-Творець, наскільки справедливий і благий як Бог-Спаситель. З цих обох вимірів – порядку творіння й історії спокутування – можуть видобуватися онтологічні та сотеріологічні підстави для визнання божественних заповідей" [6: 16-17]. На цій підставі можна говорити, що Бог є толерантний в усьому, а відхилення від Святого Письма є априорі гріховним, тобто контртолерантним вчинком людини.

Поширення християнства супроводжується водночас і розширенням дискурсу розуміння свободи особи, шанування людини як вищого творіння Бога, поваги до її честі, гідності й сумління. *Значно прискорила утвердження ідеї толерантності на теренах європейського простору Нового часу вимушена реакція на перманентні війни й ворожнечу, що породжувалися нерозв'язаними конфліктами між державами за переділ територій і сфер впливу, церковною й світською владою, міжетнічними протистояннями тощо.* Саме в такому драматичному контексті **першим проблему толерантності** починає досліджувати англійський філософ і політичний діяч, основоположник ідеології лібералізму **Джон Локк**. Він є автором трактату "Лист про толерантність" (1689 р.), у якому на практиці християнської церкви простежує взаємопов'язаність між толерантністю і свободою людини. Дж. Локк пов'язує толерантність з "характерною рисою істинної церкви". Саму природу церкви філософ розглядає як "добровільну спільноту людей, які поєдналися за спільною згодою для того, щоб публічно визнавати Бога в спосіб, який, на їхній розсуд, є прийнятний для Нього й ефективний для спасіння їхніх душ" [7: 28]. Власне людську свободу, вважає Локк, має обмежувати не держава, а християнська мораль, на якій базуються толерантні відносини в суспільстві.

Вагомим аргументом на користь толерантності, за Локком, може служити те, що примус у будь-якому разі не здатний повернути людину на шлях щирої, повноцінної віри. Тому ніде у Євангелії не знайдемо вимоги шляхом насильницьких чи репресивних заходів приймати Христове вчення. *Лише з допомогою толерантності*

можна служити Богу, а також узгодити відмінність основних завдань і функцій, що їх відповідно мають виконувати церква і держава. Під інститутом держави Дж. Локк розуміє: "не демократію або якусь іншу форму правління, але усяку незалежну спільноту, яку латиняни позначали словом "civitas" [8: 338]. Учений зауважує, що церква не може бути толерована державою чи владою. За логікою філософа як церква не повинна вдаватися до силових акцій, так і держава не мусить брати на себе функцію спасіння людських душ або встановлення того, яка релігія є істиною. Усвідомлення зазначених обставин, вважає теоретик класичного лібералізму, створює надійне підґрунтя для утвердження толерантності у суспільстві.

Отже, Дж. Локк був абсолютно переконаний, що лише віра в Бога, який карає злочинців і винагороджує добродішних після смерті, спонукає маргінальних осіб стримувати свої егоїстичні інстинкти. Філософ займає категоричну позицію: всі, хто зрікається Бога або заперечує його буття, не можуть сподіватися на толерантність. Локк переконаний: "Атеїст не може мати твердості ні в обіцянках, ні в угодах, ні в присягах, з яких утворюються основи людського суспільства" [7: 51]. Лише при наявності релігійної віри і толерантності створюється середовище для досягнення миру і всезагальної атмосфери милосердя.

Отже, можна констатувати ряд важливих висновків:

1) *практика християнського дискурсу забезпечує норми поширення толерантності між людськими спільнотами;*

2) *лише сила Всевишнього Бога стає головною спонукальною силою поведінки людини;*

3) *атеїст позбавляє себе природної мотивації діяти толерантно і злагоджено.*

Людина без Бога не може толеруватися в контексті демократичного середовища. Разом з тим феномен толерантності ідентифікується Локком не з абсолютною покорою чи неминучою підлеглистю, а ототожнюється з утвердженням свободи, прав і гідності особи, необхідністю об'єднання людей в "єдиний політичний організм".

Подальша рефлексія феномену толерантності еволюціонує від теологічної сфери до політичного простору. Німецький філософ Г.Ф. Гегель стверджує, що держава може виникати внаслідок насилля, але тримається вона не на ньому. Вчений мислить державу як моральний універсум, що реалізує ідею розуму, свободи і права. За Гегелем: "Держава в собі і для себе є моральне ціле, здійснення свободи, і абсолютна цілість розуму полягає у тому, щоб свобода дійсно була" [9: 283]. Сформульована Гегелем розумна держава трактується як найбільш повна й адекватна об'єктивна свобода в державно-правових формах наявного буття. Філософ обґрунтовує ідею правової держави, що базується на засадах свободи й демократії, у якій приборканий механізм насилля і апарат політичного панування. Така держава може здійснювати толерантну політику.

У сучасних підходах до феномену толерантності простежується дві тенденції. З одного боку, спостерігається ситуація аналогічна до часів XVII-XVIII ст., коли існує необхідність врегулювання ворожнечі між конфесіями, націями, державами і окремими людьми. А з іншого – сьогодні йдеться про нові виклики, породжені передусім секуляризовано-раціоналістичним способом мислення і життя людства. *Специфікою нинішньої ситуації часу, за словами Карла Ясперса, є "розбожествіння світу". Створений Богом світ став предметом людського пізнання з метою егоїстичного використання його ресурсів. Тотальність раціональних перетворень веде до порожнечі буття і "страху перед життям". У нас на очах відбувається маргіналізація людської гідності, шляхетності, толерантності.* Про цю ситуацію К. Ясперс говорить так: "Сьогодні починається останній похід проти благородства. Він ведеться не на політичному чи соціальному рівні, а в самих душах людей. Варто було б повернути назад той розвиток, який вважають сутністю нового..., що веде до повстання в кожному із нас екзистенційного плебейства... Можливість, яку людина завойовує в ході своєї долі, може бути знищена. Інстинкти людей маси знову, як уже не раз, і небезпечніше, ніж коли-небудь, об'єднуються з церковно-релігійними і політично абсолютистськими інстинктами, щоб освятити універсальне нівелювання в існуванні маси. Саме це повстання спрямоване проти справжнього благородства людини" [10: 407]. Привести людей до свободи – означає, за Ясперсом, привести їх у такий стан, коли вони будуть максимально відкриті один з одним. Справжнє спілкування – щире і відверте. Мислитель переконаний, істина народжується лише у взаємній відкритості й толерантності.

Інтеграційні процеси глобального масштабу будуть позбавлені загрози для людства в тому випадку, якщо громадяни усвідомлять необхідність об'єднання на основі толерантності, взаємоповаги, спільного дискурсу. У політичному вимірі такий суспільний простір складається як система домовленостей, погоджень, угод, спільних інтересів, терпимості. *Ключовим менеджером, що створює максимально сприятливі умови для панування толерантних відносин у суспільстві є держава. Засади її функціонування зводяться не до царини каральних функцій, а полягають у забезпеченні прав і свобод громадян, гарантуванні національних інтересів, створенні умов для всебічного розвитку особистості.* У цій ситуації з необхідністю постає питання про міру втручання держави у сферу життєдіяльності суспільства.

Концептуальну відповідь на нього можна знайти у творчості провідного ліберального теоретика XIX ст., англійського політичного філософа і економіста Дж. Стюарта Мілля. Свою позицію вчений аргументує так: "Державне втручання може охоплювати й контроль вільної діяльності індивідів. Уряд може заборонити всім людям робити певні речі або робити їх без його дозволу; може диктувати, що саме їм слід робити, або визначати, як слід виконувати те чи те, позбавивши індивідів право діяти чи утримуватись від дій. Таке втручання уряду – авторитарне. Але є інша форма втручання, далека від авторитарності: уряд, замість видавати укази й запроваджувати їх покараннями, вибере курс, до якого так рідко вдаються уряди і який може дати величезну користь, – курс порад та поширення інформації... Таким чином, одна річ – підтримувати офіційну церкву, і зовсім інша – відкидати толерантність до інших релігій або до індивідів, які не визнають жодної релігії... Навіть із першого погляду очевидно, що авторитарна форма державного втручання має набагато

обмеженішу сферу легітимної діяльності, ніж друга форма" [11: 634-635]. *Втручання держави у сферу індивідуальної свободи, коли людині не дають робити те, до чого вона схильна, діяти відповідно до її власних уявлень є проявом деспотії, нетолерантності, що суперечить засадам демократії, породжує рабську залежність, гальмує суспільний прогрес. Отже, толерантність має розумітися як чинник свободи індивіда від державного втручання в його приватне життя.*

Дискурс толерантності здійснюється в певному вербальному середовищі та опосередкований відповідним рівнем політичної культури. Мова багато значить для толерантності, адже вона передає категорії та структуру значень, через які ми розуміємо себе та інших, формуємо свої думки і світогляд. Лінгвістичні категорії є важливим чинником політичного процесу суспільства. У залежності від умов та обставин розвитку нації мова може бути як інструментом штучної політизації (чинником мобілізації електорату), так і засобом толерантної комунікації. Сьогодні у нашій державі створені максимально сприятливі умови для розвитку мов всіх етносів. Наслідком такої толерантності є те, що мова титульної нації у всіх сферах громадського життя опинилася на маргінесі. Як зауважує С. Махун: "І українська мова, і мови всіх національних меншин (окрім польської) були і залишаються донорами російської мови" [12]. *Потенціал української мови має всі можливості, щоб не тільки перманентно змагатися за статус єдиної державної мови, а й бути провайдером розвитку модерної нації.*

Конструктивну модель мовної толерантності пропонує І. Франко: "Мова – спосіб комунікації людей з людьми, і, до вибору, я беру ту, яка дає мені можливість комунікуватися з більшим числом людей. А тим часом якась таємна сила в людській природі каже: "Pardon, ти маєш до вибору; в якій мові вродився і виховався, тої без окалічення своєї душі не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим своєю шкірою". І чим вища, тонша, субгельнійша організація чоловіка, тим тяжче дається і страшніше карається йому така переміна" [13: 546]. Досягнення вербальної толерантності в суспільстві можливе за умови припинення спекуляції на мовних проблемах і здійснення заходів для їх вирішення на державному рівні. Говорити про політичну толерантність можна лише при наявності певного рівня культури всієї української нації.

Оптимальний шлях сучасного вітчизняного державотворення пролягає через універсалізацію власного досвіду і творення нової самобутності, яка зробила б українське суспільство толерантним і відкритим для усього світу. Ми схильні вважати, що політично толерантною й соціально ефективною є та влада, яка стратегію розвитку суспільства проектує на основі пошанування національних традицій та спирається на досвід державницьких змагань власного народу. Консервативну модель державотворення науково обґрунтовує класик української політичної думки В'ячеслав Липинський. Він вважає, що в суспільстві необхідна толерантна взаємодія консерватизму й поступу. Схему оптимального руху й розвитку нації вчений бачить так: "1) щоб необхідна для цього руху боротьба поступовців з консерваторами відбувалася в рамках одної, признаної обома сторонами державної організації...; 2) щоб ця боротьба велася на ґрунті одного – спільного і консерваторам і поступовцям – основного закону...; 3) щоб консерватисти, тобто ці, які творять державу та захищають існуючий закон... були дійсно такою організованою силою, що здатна здержувати завелику загонистість поступовців і підважувати тягар пасивних мас; 4) щоб ця сила консервативна... не лякалась поступовців, не винищувала їх... Іншими словами: ці дві сили консервативна і поступова – від яких залежить нормальне життя нації, можуть існувати тільки поруч себе" [14: 396]. За таких умов розвитку, вважає Липинський, свобода, необхідна для всякого поступу, буде мати за собою гарантію авторитетної, консервативної державної сили.

Від часів утвердження незалежності Україна прагне реалізувати політику миру і нейтралітету. Переконаливим свідченням цього є добровільна відмова нашої держави від ядерного арсеналу, який за могутністю посідав третє місце у світі. Цей безпрецедентний крок не просто перетворив Україну у без'ядерну державу, він на практиці продемонстрував миролюбність й толерантність української нації. На жаль, така політика не була належно оцінена світовим співтовариством. Наша держава від цього не отримала належних преференцій, проте наявність ядерної зброї знизило міжнародний статус України. А це суттєво вплинуло на політичні процеси всередині українського суспільства, яке до сих пір не спроможне мобілізувати власні ресурси для проведення радикальних політичних і культурних реформ.

Звичайно, позбутися ядерної зброї великих зусиль і розуму не потребувало. А ось проводити ефективну політику інтеграції до світового співтовариства для нашої еліти виявилось надто складним завданням. Їй ще бракує досвіду, знань, толерантності, авторитету. Як стверджує доктор філософських наук В. Горський: "Сприятливих геокультурних передумов замало для сподівань на автоматичне ствердження культури толерантності. Реалізація такого завдання є можливою лише за умови титанічної, копіткої і тривалої роботи по утвердженню нових, етичних засад відповідно до канонів культури толерантності. Й таку діяльність здатний виконати лише той соціальний прошарок, який утворює інтелектуальну еліту нації. Функцію творення моральних, духовних засад культури завжди виконує інтелігенція. Саме її вищим покликанням і національним обов'язком у кризові епохи є розробка й втілення у життя національних засад культури, ствердження нової моралі спілкування" [15: 58-59]. Тобто, реалізувати принципи толерантності як базової підстави "етики відповідальності" покликана інтелігенція. Однак у *посткомуністичній Україні бракує такої соціальної верстви, яка спроможна взяти відповідальність за свою політику і долю держави. Наша інтелігенція та владна еліта маргіналізовані тіньювою економікою й жаждою до влади і тому нездатні продукувати толерантні політичні відносини та бути рушієм національного поступу.*

Якщо бракує власного досвіду, слід вчитися на чужому. У країнах усталеної демократії існує позитивна практика толерантних владних відносин. Наприклад, обидві палати Конгресу США мають кодекси поведінки, які допомагають їм гармонійно функціонувати. Ці кодекси уособлюють неписані норми, у яких декларується, що члени Конгресу мають уникати особистих конфліктів, образ, розколу на ворогуючі табори, блокування роботи парламенту тощо. Найбільш толерантна вимога кодексу полягає в тому, що кожен парламентарій

повинен демонструвати повагу при зверненні до свого колеги в публічних виступах. Тому під час парламентських дебатів можна почути такі вислови як "Мій хороший друг, поважний сенатор від..." або "Мій глибокоповажний колега...". У популярній книзі "Складним шляхом демократії" наголошується: "Вірогідно, найважливіша норма поведінки в Конгресі полягає в тому, що кожен член Конгресу повинен бути готовим іти на взаємні поступки. Вироблення політичних рішень – це двосторонній процес, у якому необхідно як брати, так і віддавати, він потребує компромісу. Однак це не передбачає йти проти свого сумління в питаннях політики лише для того, щоб досягнути домовленості. Швидше, вони повинні уміти вислухати свого опонента й докласти всіх зусиль для досягнення розумного компромісу" [16: 347]. Говорити про українську демократію й толерантні владні відносини можна лише в тому випадку, коли більшість нашого уряду дбатиме про добробут власного народу, захищатиме національні інтереси держави, матиме повагу до опонентів, а не буде лобювати своє збагачення і сприяти розколу країни.

За останні роки у вітчизняному політичному просторі намітилися позитивні зрушення. **Зрілу політичну толерантність і гуманізм, схильність до компромісу та порозуміння українська нація продемонструвала під час Помаранчевої революції.** Її сутність влучно підкреслює А. Гальчинський: "Майдан, для якого свобода та демократія виступали як визначальні цінності, довів не лише власному народові, не лише кожному з нас, а й усьому світові те, що Україна перебуває не поза межами сучасного (насамперед європейського) цивілізаційного прогресу, що ми є його органічною складовою, силою, здатною надати йому нових імпульсів прискорення" [17: 56-57]. На жаль, політична реальність постмайданного періоду не продовжила толерантні починання нації, а дискредитувала більшість шляхетних цінностей Помаранчевої революції.

Наразі реальна політика в Україні далека від права і толерантності. Успішним політиком чи бізнесменом у нас може стати не чесна й моральна людина, а переважно та, що має великі гроші, досвід корупційної діяльності і "патологію до зради". Ця ганебна практика нетолерантних і аморальних відносин природно засуджується чесними й патріотичними політиками. Зокрема, лідер нинішньої опозиції Ю. Тимошенко висловлює сподівання: "Після кризи, яку ми нині долаємо, до всіх політичних дій додасться атрибут, який досі ігнорувався політичною спільнотою. Це – мораль. Як колись людство покінчило з канібалізмом та рабством, так ми повинні покінчити з політичною зрадою. І тоді все буде інакше" [18]. Якщо позачергові вибори в Україні будуть зменшувати хоч на один відсоток кількість носіїв брутальної, контртолерантної політики і забезпечувати умови для розвитку демократії, їх неодмінно слід проводити якомога частіше.

Ми переконані, що нетолерантні збочення нашої політики (підкуп, обман, зрада) довго тривати не можуть насамперед тому, що український народ після Майдану став іншим. Його толерантність до влади стала більш адекватною діям останньої. На підставі цього можна стверджувати: "Попри всі деструктивні метаморфози сучасного емоційно-компроматного етапу життя України, незмінним залишається основний імператив Помаранчевої революції – пробудження політичної свідомості наших громадян, які далі не хочуть миритися з психологією натовпу, рабською покірністю, маніпулюванням власною долею. Продемонструвавши один раз, під час минулих президентських виборів, свою принциповість, патріотизм і волю, не дозволивши владі спаплюжити свою честь і гідність, відстоявши можливість реалізації своїх конституційних прав і свобод, відтепер для українців апріорним є прагнення стати більш активними суб'єктами владних відносин, проявляти високий рівень політичної свідомості і безпосередньо брати участь у розбудові держави. Ці обставини є більш значущим для перспективи розвитку української нації, аніж ті інтриги і спекуляції, що детерміновані егоїстичними інтересами та меркантильними політичними амбіціями сучасної псевдоеліти" [19: 45]. *Майдан легітимізує важливий імператив: українці вміють виборювати свободу чесно, мирно й толерантно, що створює надійний ресурс для побудови відкритого демократичного суспільства.*

Неодмінною складовою реалізації політичної влади є використання примусу. Тому **феномен толерантності в політичному вимірі постійно опонує з насильством.** Метою нашої статті не передбачено ґрунтовне дослідження поняття насильства. Ми розглядаємо його лише як зворотну сторону чи антагоністичну альтернативу толерантності. Якщо толерантність в політиці присутня не завжди, то насильство є провідною категорією держави. **Інститут держави володіє монополією на легальне або легітимне насильство.** Самим типовим і найбільш характерним для буденного дискурсу є отожднення насильства з небажаним фізичним впливом, що визначається як несанкціоноване законом використання сили. У науковому розумінні цей феномен слід конкретизувати так: "Насильство – це прямиий чи непрямиий фізичний напад, скалічення, або психологічна образа людини чи тварини, або пряме чи непряме нищення або пошкодження майна... Акт насильства стає політичним, коли зумовлює реальне чи потенційне порушення чийось основних прав. Акти політичного насильства нелегітимні, якщо права жертви порушено несправедливо" [20: 429-430]. Коли легітимність держави поставлено під сумнів, а правові шляхи протесту заблоковані, до насильства вдаються громадяни, що може набувати різних форм: від вуличних страйків та громадянської непокорності до тероризму й прямої революції.

Насильство є постійним супутником всієї історії людства. З давніх часів мислителі-гуманісти обґрунтовували право народу чинити насильство у випадках утвердження національної держави, звільнення від тиранії, панування над іншими. У рамках своєї "філософії життя" німецький мислитель Фрідріх Ніцше поєднує ідеї природно-правової школи і теорії насильства. Він був переконаний: "Воля до накопичення сили – є специфічна властивість явищ життя, харчування, народження, спадковості; суспільства, держави; звичаю, авторитету... Бажання стати сильнішим, що притаманне всякому центру сили, являється єдиною реальністю – не самозбереження, а бажання привласнити, стати паном, стати більшим, стати сильнішим" [21: 328]. На думку Ніцше, не існує права, яке б не було узурпацією чи насильством. Мислитель був впевнений, що відтоді як "право сильного" стало витіснитися механізмами релігії, моральної і правової регуляції суспільних відносин, розпочався процес деградації людини.

По мірі демократизації суспільства потяг до нетолерантного насильства в політиці не зменшився, хоч цей процес набув більш латентних і цивілізованих форм. Сьогодні відверто силові чи військові засоби у вирішенні політичних проблем змінюються економічними санкціями, інформаційними впливами, маніпулятивними технологіями. Саме останні набули великого поширення в демократичному світі. Для з'ясування їх сутності варто відзначити: "Маніпуляція – спосіб панування шляхом духовного впливу на людей через програмування їх поведінки. Цей вплив спрямований на психічні структури людини, здійснюється приховано і ставить своїм завданням зміну думок, спонукань і цілей людей в бажаному владі напрямку" [22: 30]. Політична влада, яка свідомо використовує маніпуляції для утримання свого панування апріорі відноситься до нетолерантних і антидемократичних.

Надмірне використання в політиці маніпулятивних технологій чи насильства не приносить позитивних результатів. Брутальність і невмотивований примус найчастіше викликають негативну реакцію, що веде до непередбачуваних наслідків. Обмежити використання в політичних маневрах насильства, підкупу, обману, зомбування свідомості людей найефективніше можна з допомогою гуманістичних, толерантних засобів. До них відноситься "християнська політика", яка, за словами Ш. Журне: "Забороняє насилля над сумлінням громадян-нехристиян, яких вона об'єднала з іншими громадянами... Вона проповідує "громадянську терпимість". Вона не повинна ні впадати в "догматичну толерантність", яка вважає рівно допустимими всі форми віри або невір'я; ні шукати загальний доктринальний мінімум для всіх віруючих і невіруючих громадян" [23: 257-258]. Всебічний розвиток і прогрес людства не створили кращої альтернативи ніж християнські цінності, моральним імперативом яких є толерантність, віра, любов.

Підсумовуючи сказане, можемо зазначити, що феномен толерантності як фундамент етичної основи людського спілкування, в політичному вимірі набуває особливої актуальності. *Індивіда цікавить не лише те, щоб влада гарантувала його права і захищала власність. Людині потрібна повага, співчуття, любов. У сучасному світі найбільше цінується та держава, яка створює умови для самореалізації особи, визнає її гідність, поважає самобутність, симпатизує і захоплюється креативними людьми.* Це може забезпечити те суспільство, де панує толерантність, повага, взаєморозуміння. *Поки у політиці визначальними будуть сила, примус і підступність, а не етика моралі й толерантності, вона буде балансувати на межі маргіальності. Без толерантності не може бути миру, злагоди і демократії у суспільстві. Сучасна демократія, що існує за межами толерантності набуває деструктивного характеру.* Конфронтаційне суспільство позбавлене перспективи. Київська Русь була знищена внаслідок чвар, міжусобиць і великих амбіцій князів. Аналогічну політику проводять і нинішні керманічі України, які не вмюють вчитися на досвіді своїй історії.

Сучасна Україна переживає етап постреволюційної апатії і контрольованого хаосу, які супроводжуються розгулом нетолерантності та правового нігілізму. Вихід із нинішньої політико-легітимної та морально-етичної кризи нашої держави ми вбачаємо в подоланні байдужості, пристосуванства, потуранні зраді, корумпованості чиновників різних рівнів. Демократичним механізмом очищення від цих рецидивів є чесні й прозорі вибори. **Якщо нова влада буде базуватися на засадах публічності, толерантності й плюралізму, то в нашій державі будуть створені умови для конституювання відкритого суспільства.** Реформування політичної системи України означає не тільки зміну форми державного устрою, удосконалення виборчого законодавства, реформування органів місцевого самоврядування, а й заміна конфронтаційної культури на етику толерантності. Втілити це завдання на практиці можна тільки через конкретних індивідів. Існує така закономірність: **чим більше людей дотримуються стандартів взаєморозуміння і терпимості, тим вищий соціальний вплив толерантності в суспільстві. Підвищення культури й терпимості громадян робить державу сильнішою.** Сподіваємося, що дане дослідження відкриває нові горизонти не тільки для теоретичного розуміння феномену толерантності, а й сприятиме утвердженню порозуміння і злагоди в практичній площині, які так необхідні молодій українській державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Політологічний енциклопедичний словник / Упоряд. В.П. Горбатенко; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / Геополитика: Антология. – М.: Академический Проект; Культура, 2006. – С. 677-695
3. Декларація принципів толерантності. – <http://www.tolerance.org.md/rom/docs/decl.u.ht.m>.
4. Біблія або книги святого письма старого й нового заповіту – United Bible Societies, 1990. – 200 М. – V 053.
5. Рікер П. Навколо політики. – К.: "Д. Л.", 1995. – 334 с.
6. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Перекл. з нім. А. Дахній; наук. ред. Б. Поляруш. – Львів: Астролябія, 2006. – 416 с.
7. Locke John. A Letter Concerning Toleration. – Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1983. – 67 p.
8. Локк Дж. Два трактата о правлении: Сочинения / Ред. и сост., примеч. А.Л. Субботин. – М.: Мысль, 1988. – Т. 3. – 668 с.
9. Гегель Г. Философия права. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
10. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Пер. с нем. – М.: Политиздат 1991. – 527 с.
11. Мілль Дж.С. Про підстави та межі Laissez-faire, або принципи невтручання // Лібералізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2002. – С. 634-652
12. Махун С. Україна в обіймах "мовного балансу", або виклики толерантності // Дзеркало тижня. – 2007. – № 12 (641). – 31березня.

13. Франко І. Двоязичність і дволичність // Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упоряд. Д. Павличко. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. – С. 544-557.
14. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму. – Київ; Філадельфія, 1995. – 470 с.
15. Горський В. Україна: шлях до ствердження толерантності як засадничого принципу консолідації суспільства // Духовність як основа консолідації суспільства. Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників: Міжвідом. наук. зб. / Керівники авторського колективу А.І. Комарова, В.Г. Табачківський. – К., 1999. – Т. 15. – С. 55-62.
16. Джанда К., Берри Д.М., Голдман Д., Хула К.В. Трудным путем демократии: Процесс государственного управления в США / Пер. с англ. – М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2006. – 656 с.
17. Гальчинський А. Помаранчева революція і нова влада. – К.: Либідь, 2005. – 368 с.
18. Тимошенко Ю. Осінь-2007: Віра, Надія, Любов! // Дзеркало тижня. 2007. – № 23 (652). – 16 червня.
19. Гордієнко М. Феномен новітньої української революції: криза ідентичності чи шлях до оптимального розвитку національної державності. // Персонал. – 2006. – № 1. – С. 44-49
20. Короткий оксфордський політичний словник / Пер. з англ.; За ред. І. Макліна, А. Макмілана. – К.: Основи, 2005. – 789 с.
21. Ницше Ф. Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей. – М.: "REFL-book", 1994. – 352 с.
22. Кара-Мурза С. Власть манипуляции. – М.: Академ. Проект, 2007. – 384 с.
23. Журне Ш. Христианские требования в политике. – К.: "Д. Л.", 1998. – 465 с.

Матеріал надійшов до редакції 18.09.2007 р.

Гордиенко М.Г. Контрверзы толерантности и насилия в политическом и моральном понимании.

Осуществлен политический анализ явления толерантности как ключевой ценности современной демократии. Выяснены теоретические и прикладные аспекты толерантности как альтернативы насилию. В исследовании утверждается, что эффективность политического режима обеспечивается не силой государства, а его способностью создать условия для самореализации личности и обеспечить толерантное отношение власти к ней.

Hordienko M.H. The Controversy of Tolerance and Violence in Political and Moral Sense.

The article makes the political analysis of tolerance phenomenon as a key value of modern democracy. The theoretical and applied aspects of tolerance as alternative to violence are cleared up. It is established in research that the efficiency of the political regime is provided not by state force, but by its ability to create the conditions for personality's self-realization and to provide tolerant attitude of the authority toward it.